

ADLER JUDIT – PETZ RAYMUND

A nyugdíjas foglalkoztatás jellemzői

A nyugdíjas foglalkoztatás egyéni sajátosságainak részletesebb megismerése érdekében lakossági felmérést végeztek a szerzők. A kérdőív az életkor, a nem, a lakó- és a korábbi munkahely, a nyugdíjazás körülményei, illetve a nyugdíj melletti munkavégzés jellemzőiről tartalmazott kérdéseket.

A nyugdíj mellett munkát végzők életkörülményei, munkaerőpiaci esélyei, családi és egyéni léthelyzetei természetesen nagyon eltérők, sokszínűek. A most bemutatásra kerülő vizsgálat során a közöset, a jellemzőt igyekeztünk megragadni. Az alkalmazott módszer alapvetően induktív: a megfigyelési – azaz a felmérési – eredmények alapján törekedtünk a vizsgált változók közötti empirikus együttjárások, kapcsolatok feltárására, s ezek alapján fogalmaztunk meg következtetéseket. Ezek a konzekvenciák – mivel a megfogalmazásuk alapjául szolgáló adatok nem teljes körű megkérdezésből származnak – valószínűségi jellegűek.

A nyugdíjas népesség mintájához való hozzáférés számunkra legyőzhetetlen akadállyal bizonyult, ezért kényszerűségből az alkalmazott módszer hólabda interjúk készítése volt: a kérdezőbiztosok – előre megadott paraméterek szerint – maguk választották ki ismeretségi körükből az első riportalanyt, majd annak ajánlása alapján a további személyeket. A hólabda elakadása esetén ismét a kérdezőbiztosnak kellett indító személyt választaniuk. A kérdezőbiztosok személyesen keresték fel a megkérdezett személyeket, s egy tizenhét kérdésből álló kérdőívet töltöttek ki.

A megkérdezettek körének kiválasztásakor – a vizsgálat sikerének biztosítása érdekében – kiemelt szempont volt a nyugállományba vonulás utáni munkaerőpiaci aktivitás. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a válaszmintába csak dolgozó nyugdíjasok kerültek, de ezek teszik ki a minta mintegy kilenc tizedét.

A vizsgált mintában a férfiak és nők aránya 42,4 és 57,6%. A valószínűségben – a 2001. állapot szerint – a nyugdíjasok 39,3%-a férfi, 60,7%-a nő. A minta tehát a nemek szerinti megoszlás szempontból reprezentatívnek tekinthető.

A minta jellemzői

Hazánkban a nyugellátást szerzettek közül 72,4%-ot tesznek ki az öregségi és a korhatár feletti rokkantsági nyugdíjasok, 16,1% az aránya a korhatár alatti rokkantnyugdíjasoknak, a fennmaradó rész az árvaellátásban és a hozzátartozói nyugdíjban részesülőké. A mintában 71,6% az öregségi, 21,9% a rokkantsági és 8,5% az egyéb okból korhatár alatti nyugdíjasok aránya. A minta nyugdíj-

pusok szerinti megoszlása is kielégítően tükrözi a valóságot.

Az elvégzett vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a lakóhelyül szolgáló települések jellege több esetben is releváns magyarázó változónak bizonyult. A válaszadók 32,3%-a Budapesten, 26,7%-a valamelyik megyeszékhelyen, 18,5%-a egyéb városban és 22,5%-a községekben lakik (1. táblázat).

A válaszadók átlagosan jóval fiatalabbak, mint a magyar öregségi nyugdíjastársadalom tagjai.

Ennek oka, hogy a dolgozó nyugdíjasok tendenciózusan a fiatalabb nyugdíjas korosztályokból kerülnek ki, mint az a munkaerő-felmérés alapján is látható. A minta és a valóság viszonya a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjban részesülők esetében éppen fordított. Ez értelemszerűen következik a korhatár alatti rokkantnyugdíjasok munkavállalására vonatkozó szabályozásból.

A 2001. évi januári nyugdíjmelés után az öregségi nyugdíjasok átlagosan 41 002 Ft összegű ellátáshoz jutottak, míg ugyanez az összeg a rokkantsági nyugdíjasok esetében 35 670 Ft volt. A vizsgált mintában ugyanez a két átlagérték rendre 54 585, illetve 42 160 Ft. Az eltérés az itt láthatónál kisebb, mert az időközben bekövetkezett többszöri nyugdíjmelés következtében a felvétel időpontjára az értékek közeledtek egymáshoz (2. táblázat).

A válaszadói csoportok által kapott átlagos ellátási összegek egymáshoz való viszonyai jól tükrözik a magyar nyugdíjrendszer sajátosságait:

1. táblázat

Az öregségi nyugdíjban részesülők megoszlása születési évek szerint, %

Születési évek	Tény*	Minta
1944 után	2,6	11,2
1940-1944	15,3	26,9
1935-1939	21,5	26,9
1930-1934	21,0	15,7
1925-1929	18,1	11,4
1920-1924	13,1	6,1
1920 előtt	8,4	1,8
Összesen	100,0	100,0

*/ 2001. januári adatok, forrás: Az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság statisztikai évkönyve, 2000

Adler Judit – Petz Raymund kutatásvezetők, GKI Rt.

Ez a rovat a „Közösen a jövő munkabeyeiért” Alapítvány támogatásával jött létre.

2. táblázat

A válaszadók megoszlása a nyugdíj havi összege szerint (%)

Minta összesen	Férfiak	Nők	Öregségi	Rokkant	20000 Ft alatt
20000 Ft alatt	2,3	0,6	3,5	0,4	6,6
20001-30000 Ft	7,5	3,6	10,4	5,8	11,5
30001-40000 Ft	23,3	17,2	27,8	19,1	32,8
40001-50000 Ft	25,6	20,1	29,6	24,5	27,9
50001-60000 Ft	15,0	15,4	14,8	17,3	9,8
60001-80000 Ft	15,3	23,1	9,6	18,8	7,4
80000 Ft felett	11,0	20,1	4,3	14,1	4,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

– Az öregségi nyugdíjak átlaga jelentősen meghaladja a rokkantsági ellátások átlagos összegét.

– A férfiak által kapott átlagos havi nyugdíj (58 785 Ft) több mint 30%-kal haladja meg a nők átlagos járandóságát (44 905 Ft).

– A fővárosban, illetve a megyeszékhelyeken élő nyugdíjasok által kapott átlagos havi ellátási összegek (54 905, illetve 55 755 Ft) jóval magasabbak, mint az egyéb városokban (47 730 Ft) és különösen a községekben lakók átlagos nyugdíjai (38 900 Ft).

– A nyugdíjak összege és az aktív életszakaszban betöltött foglalkozás, beosztás között „lineáris” összefüggés mutatható ki: a foglalkozási csoportok kereseti arányai – a nyugdíjrendszer szabályainak megfelelően – erősen letompítva jelennek meg a nyugdíjakban, de a rangsor így is egyértelmű.

– A nyugdíjba vonulás előtti munkahely ágazati hovatartozása mentén is jelentősek a különbségek. A legalacsonyabb átlagos ellátási összeg a nyugdíjazás előtt a mezőgazdaságban dolgozóknak jut, havi 40 900 Ft. Az ipar és építőipar, valamint az infrastrukturális ágazatok (tehát a kereskedelem és a szállítás-távközlés) volt dolgozói között nincs jelentős különbség ebben a tekintetben, az átlagos havi ellátási összegek rendre 47 517 és 45 760 Ft. Az üzleti és a közösségi szolgáltatásokból nyugállományba vonultak vannak a legkedvezőbb helyzetben, nekik átlagosan havonta 57 100, illetve 56 220 Ft-ot hoz a postás.

– Azon személyek, akik a nyugdíjazásuk előtt rövidebb-hosszabb ideig munkanélküliek voltak jóval alacsonyabb havi ellátást szereztek (42 005 Ft), mint azok, akik nem kényszerültek munkanélküli státusba (51 610 Ft).

– Az eddig bemutatott csoportok közötti különbségek természetesen halmozódnak abban az értelemben, hogy a nem, a lakóhely és a munkahely jellege, valamint a korábbi beosztás kedvezőtlen összekapcsolódása igen jelentős hátránnyal jár a kapott nyugellátás összegét illetően. Például az „átlagos” öregségi nyugdíjas férfi havi ellátási összege csaknem kétszerese a rokkantsági nyugdíjból élő „átlagos” nőének. S ugyanez igaz a fővárosi férfiak és a községekben élő nők esetében is. Természetesen, ha kettőnél több dimenziót kapcsolunk össze, a tapasztalható különbségek még jelentősebbek.

Az átlagos havi nyugellátás összege az életkor növekedésével párhuzamosan nő. E két tényező között intenzívebb az összefüggés 70 éves

korig, utána egyfajta „összemosódási” tendencia érvényesül. A 75 év felettiéknél a nemek szerinti összetétel számottevően megváltozik. A kisebb átlagos nyugellátást élvező nők magas súlya miatt, továbbá a nyugdíjak relatív devalválódása következtében az átlagnyugdíj csökkenő mértékű.

A nyugdíjazás körülményei – saját elhatározás, kényszer vagy „egérút”?

A válaszadók 62%-a öregségi nyugdíjra szerzett jogosultságot, s úgy döntött – önnön elhatározásából, illetve a munkáltatójával való egyeztetés után –, hogy él ezzel a jogával, s nyugállományba vonul. Az öregségi korhatárt elérő személyek valamivel több mint egytizede a munkáltató döntése révén került nyugállományba (3. táblázat).

A minta valamivel több mint egyötödét olyan személyek alkotják, akik rokkantsági nyugdíjra szereztek jogosultságot. Kiemelkedően magas a rokkantnyugdíjasok aránya községekben élők (41%), az érettségi nélküli fizikaiak (33%), valamint az ipar és építőipar területéről nyugdíjba vonultak körében (35%). A munkaerőpiac elmúlt éveinek sajátosságai érhetőek tetten az arányokban: a munkaalkalmak lecsökkenése a községekben, a termelő ágazatokban és az alacsony iskolázottságúak számára.

3. táblázat

A nyugdíjba vonulás oka (%)

	Minta összesen	Férfiak	Nők
Jogosultságot szerzett öregségi nyugdíjra, s úgy döntött él ezzel a jogával	50	46	52
Jogosultságot szerzett öregségi nyugdíjra, s munkáltatója kezdeményezte nyugdíjazását	8	9	7
Jogosultságot szerzett öregségi nyugdíjra, s közös megegyezéssel így döntöttek	12	12	12
Jogosultságot szerzett rokkantsági nyugdíjra	22	25	20
Egyéb okból a törvényes korhatár előtt ment nyugdíjba	8	8	9
Összesen	100	100	100

A nyugdíjba vonulást közvetlenül megelőzően munkanélküliek aránya a teljes mintában nem éri el a 6%-ot. A legjelentősebb különbség az öregségi és a rokkantnyugdíjasok között regisztrálható: amíg az öregségi körében ez az arány 2% körüli, addig a rokkantnyugdíjasok körében csaknem 14%. A kapott adatok igazolják azt a feltételezést, hogy a rokkantsági nyugdíj megállapítása egyfajta „egérutat” jelentett sok munkanélkülinek. Igazolja ezt a tézist az is, hogy míg a nyugdíjba vonulás indokaként a nem munkanélküli rokkantnyugdíjasok csaknem 90%-a egészségi állapotát említette, addig a munkanélküliként rokkantnyugdíjba menők alig több mint 60%-a tette ugyanezt (4. táblázat).

A nyugdíjba vonulás indokaként a válaszadók 18%-a említette a fáradtságot. Ezt a tényezőt a nők valamivel gyakrabban említették, mint a férfiak. S ugyanez a reláció a rokkantsági és öregségi nyugdíjasok vonatkozásában is. A fizikai dolgozók negyede, a községekben élők harmada (a községekben élő nők csaknem fele) említette ugyanezt. A szellemi munkakörökben dolgozók ezzel szemben az átlagnál jóval kisebb arányban panaszkodtak az elfáradásra – érthető okokból.

A válaszadók egynegyede szerint saját egészségi állapota befolyásolta döntését. Ez azonban jó részt a rokkantsági nyugdíjasokat érinti, majdnem kétharmaduk említette megrendült egészségi állapotát, szemben az öregségi nyugdíjasokkal, akik között ez az arány a 10%-ot sem éri el. Ebben a tekintetben is – az átlagost jóval meghaladó említési gyakoriságok okán – a fizikai dolgozók, a középfokú végzettségű szellemiek, illetve a községekben élők emelhetők ki.

A válaszadók harmada úgy gondolta, hogy anyagilag jobban jár, ha nyugdíjba megy és emellett dolgozik. Így vélekedett a vezetők-irányítók több mint 40%-a, illetve az érettségi nélküli fizikaiak negyede. A rokkantsági nyugdíjasok 16%-a, az öregségi nyugdíjasok 40%-a gondolta így. Természetesen az előbbi csoportban a döntés lehetősége jóval kisebb, mint az utóbbiban – ez tükröződik is a kapott válaszokban. Az átlagnál jóval ritkábban említették ezt a megfontolást a községekben élők, illetve a mezőgazdasági üzemekből nyugdíjba mentek. A kettős státusz előnyeit – mint azt a későbbiekben is látni fogjuk – főleg a vezető beosztású, nagyvárosban élők tudják kamatoztatni.

A nyugdíj melletti háztáji vagy egyéb saját célra szolgáló tevékenység végzése iránti igény mindössze minden tizedik válaszadónál jelenik meg. Érdekes, hogy e tekintetben nincs jelentős különbség a különféle településtípusok között. A mezőgazdaságból nyugállományba vonultak az átlagnál jóval gyakrabban említették ezt a tényezőt, egész pontosan 25%-uk. A fizikai dolgozók is nagyobb arányban kívántak élni ezzel a lehetőséggel, mint a szellemi munkakörökben alkalmazottak.

Miért dolgoznak, illetve miért nem dolgoznak a nyugdíjasok?

A nyugdíj melletti munkavállalásnak 80%-a – a válaszadók által adott indokok alapján – anyagi természetű, s mindössze 20%-a kapcsolódik valamiféle életmódbeli tényezőhöz. Eszerint hazánkban a nyugdíjasok foglalkoztatása – munkavállalói oldalról – elsősorban egzisztenciális, anyagi alapokon nyugszik (az érte kapott jövedelem megszerzése a legfőbb cél), a munkának az emberi életben betöltött egyéb funkciói – a kapott válaszok

4. táblázat

A nyugdíjba vonulás okai egyéni döntés esetén

(említési gyakoriság*, %)

	Minta összesen	Vezető-irányító	Beosztott diplomás	Beosztott szellemi középfokú végzettség	Fizikai dolgozó érettségivel	Fizikai dolgozó érettségi nélkül
Elfáradt	18	14	10	14	25	26
Egészségi állapota szükségessé tette	25	18	13	26	29	34
Családi körülményei kényszerítették	6	3	12	7	7	3
Félt, hogy munkanélküli lesz	6	6	7	4	7	6
Tartott a nyugdíjazás rendszerének kedvezőtlenebbé válásától	9	10	12	11	7	5
Ettől várt egzisztenciális biztonságot	6	7	7	7	7	5
Úgy vélte, jobban jár anyagilag, ha nyugdíjba megy, s emellett dolgozik	33	42	31	31	36	24
Úgy vélte, jobban jár anyagilag, ha nyugdíjba megy, s mellette háztartási, háztáji munkát végez	10	7	7	7	14	15

*/ Egy válaszadó három lehetséges választ jelölhetett meg.

szerint – másodlagosak, s ezek „értékelése” – amint azt később látni fogjuk – leginkább az értelmiségiekre jellemző (5. táblázat).

A *mindennapi megélhetés* tette szükségessé a nyugdíj melletti munkavállalást a válaszadók 31%-ának esetében. A nők valamivel magasabb arányban említették ezt az indokot, ami érthető, hiszen az ő átlagos nyugellátásuk jóval alacsonyabb a férfiakénál és gyakrabban kénytelenek egyedül megélni ebből a pénzből. A rokkantsági nyugdíjasok csaknem fele, az öregségi nyugdíjasok negyede szerint a munkavállalás „elengedhetetlen” a megélhetéshez.

Jelentős a különbség a lakóhelyül szolgáló településcsoportok alapján képzett csoportok között. A fővárosiak több mint 41%-a, ezzel szemben az egyéb városban lakóknak csak 16%-a említette ezt a tényezőt, a megyeszékhelyen, illetve a községben lakók körében az említési gyakoriság átlagos. Azt már láttuk, hogy az átlagos nyugellátási összeg a település méretével párhuzamosan csökken. A válaszok kialakulásában tehát a megélhetési költségek közötti különbség, valamint a háztáji gazdálkodás lehetősége, illetve e lehetőség hiánya is szerepet játszik.

Ugyancsak jelentősek a különbségek a nyugdíjazás előtti beosztás alapján képzett csoportok esetében. A vezető-irányítók mindössze 16%-a szerint tette a mindennapi megélhetés kényszerűvé a munkavállalást. Ugyanez az arány beosztott diplomások között 22%, a fizikai dolgozók között 45% körüli.

A *könnyebb megélhetés érdekében végzett munkát* a válaszadók csaknem fele említette. Ebben a csoportban tehát nem a kielégítetlen alapvető szükségletek jelentik a legfőbb sarkalló erőt. E tekintetben nincsenek jelentősebb különbségek az általunk vizsgált csoportok között.

Az *anyagilag segítség nyújtása* is fontos tényező a nyugdíjasok

5. táblázat

A nyugdíj melletti munkavállalás indokai

(említési gyakoriság*, %)

	Minta Összesen	Férfiak	Nők	Öregségi	Rokkant
a mindennapi megélhetés szükségessé tette	31	27	34	24	47
a könnyebb megélhetés érdekében	45	46	44	47	40
anyagilag tartálék képzése érdekében	24	28	21	29	13
segítenie kellett valakit anyagilag	26	31	22	24	30
nem akart megválni a munka világától	20	23	17	24	11
munkával könnyebben telik az idő, az egyedüllét mérséklése érdekében	8	8	8	8	7
a munkahely nyújtotta szolgáltatások igénybe vételi lehetősége vonzotta	2	2	1	2	1

*/ Egy válaszadó három lehetséges választ jelölhetett meg.

munkavállalásában, de módfelett szubjektív, az egyéntől és családi körülményeitől nagyban függő szempont.

Anyagi tartalékot a nyugdíjas munkavállalók mintegy negyede képes és hajlandó képezni. Ez a magatartás inkább jellemző a férfiakra, mint a nőkre, az öregségi nyugdíjasokra, mint a rokkantakra. A nyugdíjazás előtt vezető-irányító beosztásban dolgozók között ez az arány 32%, a fizikai dolgozók között 20% körüli.

A nem anyagi szempontokat képviselő tényezők közül a legtöbben azt válaszolták, hogy *nem akartak elszakadni a munka világtól* (a kollegáktól, híreiktől, információktól). A férfiak ezt magasabb arányban említették a nőknél, az öregségi nyugdíjasok pedig a rokkantságiaknál. Ugyanez sokkal jellemzőbb a városokban la-

kókra, mint a községi polgárookra. Kiemelendő, hogy ez az attitűd leginkább az értelmiségiekre jellemző: a beosztott diplomások csaknem fele, a vezető-irányítók 30%-a említette ezt a tényezőt. A középfokú végzettségű szellemiek közül ennek említési gyakorisága nem éri el a 15%-ot, a fizikaiak esetében pedig a 8%-ot.

Arra a kérdésre, hogy miért nem vállaltak munkát a nyugdíj mellett nem dolgozók, elsősorban személyes indokokra hivatkoztak: a megfelelő akarat hiányára, a kedvezőtlen egészségi állapotra, illetve a családi körülményekre. Ugyanakkor a válaszadók 7%-a szerint egyáltalán nem volt munkalehetőség, s 27%-uk szerint nem volt megfelelő munkalehetőség. Nincs ebben jelentős különbség a nemek, a kapott nyugellátás jellege vagy

6. táblázat

A nyugdíjba vonulást követően nem dolgozók indokai

(említési gyakoriság*, %**)

	Minta összesen	Férfiak	Nők	Öregségi	Rokkant
nem akart már dolgozni	47	29	61	61	16
egészsége nem tette lehetővé	47	41	52	22	7
családi körülményei nem tették lehetővé	10	12	9	7	16
egyáltalán nem volt munkalehetőség	7	0	13	4	16
nem volt megfelelő munkalehetőség	27	24	30	29	25

*/ Egy válaszadó három lehetséges választ jelölhetett meg.

**/ A nyugdíjazás után egyáltalán nem dolgozók százalékában.

a korábban betöltött beosztás szerint képzett csoportok között.

A nyugdíjasok munkavégzésének időtartama és elhelyezkedése a nyugdíjas életútban

A nyugdíj mellett munkát vállalók 84%-a a nyugdíjba vonulást követően rögtön az első két évben dolgozott, további 12%-uk a harmadik vagy a negyedik évben kezdett dolgozni, míg 4% azok aránya, akik az első négy évben nem dolgoztak, de ezután visszatértek a munkaerőpiacra. Ezekből az adatokból az tűnik ki, hogy azok számára, akik nyugdíjasként egyszer hosszabb időre elszakadtak a munkaerőpiactól, kevés esély kínálkozik a visszatérésre.

A nyugállományba vonulást követő időszakban a nyugdíj mellett dolgozók arányát monoton csökkenő függvény írja le. Az összefüggés nem lineáris. A függvényt reprezentáló görbe meredeksége növekvő, a lemorzsolódás üteme tehát az idő múlásával párhuzamosan egyre nő. A nyugdíjazást követő első két évben a válaszadók 84%-a dolgozott, ugyanez az arány a tizenötödik év után 40% alá csökken.

Ebben nyilvánvalóan szerepet játszanak az idő múlásából adódó objektív körülmények, az egyének életkoruk előrehaladtával egyre több egészségi, közérzeti, erőnléti és személyes problémával szembesülnek. Nem elhanyagolhatóak azonban a munkaerőpiac sajátosságai: a friss nyugdíjasokat gyakrabban keresik a munkaadók, mint például a hetven év felettieket.

A nyugdíj mellett dolgozó válaszadók átlagosan 6,5 évet dolgoztak, ami nyugdíjas életük teljes hosszának 76%-át jelenti. Ez utóbbi mutató tekintetében a mintaátlagnál számottevően kisebb értéket mutatnak fel a nyugállományba vonulás előtt a mezőgazdaság-

ban dolgozók, a községekben élők, illetve az érettségi nélküli fizikai dolgozók. (E három csoport között nem elhanyagolható az átfedés mértéke.)

A munkavállaló nyugdíjasok nemeként speciálisan eltérő pályát írnak le a munkából való kivonulás tekintetében, ez megfelel a társadalmi szerepvállalásnak, helyzetük sajátosságainak. A nyugdíjazást közvetlenül követő években a nők munkavállalási hajlandósága jóval kisebb a férfiakénál, majd közeledés következik, a nyugdíj utáni tízedik évnél váltás történik a két nem között.

A nyugdíj mellett végzett tevékenység jellege

A nyugdíj mellett dolgozó válaszadók 54%-a ugyanolyan vagy nagyon hasonló tevékenységet végez, mint tette azt aktív korában. Alapvetően eltérő jellegű tevékenységet végez összesen 46%-uk, ezen belül a szellemi dolgozók aránya 37%, a fizikai dolgozóké 63%. A nők valamivel magasabb arányban végeznek a nyugállományba vonulás előttihez hasonló munkát, mint a férfiak.

Jelentős a különbség e tekintetben az öregségi és a rokkantsági nyugdíjasok között. Az öregségi nyugdíjban részesülők csaknem kétharmada végez a korábbihoz hasonló tevékenységet, míg a rokkantságiaknak alig több mint egyharmada. Ez magyarázható a rokkantnyugdíjasok munkaképességének megváltozásával.

A nyugállományba vonulás előtti tevékenységet folytatók aránya Budapesten és az egyéb városokban a legnagyobb, a községekben viszont a legkisebb. A budapestiek közül a korábbi tevékenységtől eltérő munkát végzők között a szellemi munkát végzők aránya két és félszerese a fizikai dolgozókénál, úgy a többi településkategóriában e két

csoport aránya közötti reláció éppen fordított. S ezen belül is kiemelhetők a községek, ahol a korábbtól eltérő tevékenységet végzők 88%-a fizikai, 12%-a szellemi munkát végez. E téren tehát tetten érhető a főváros és a vidék közötti jelentős különbség: Budapest adminisztrációs, közigazgatási központ révén elsősorban szellemi, a vidék elsősorban fizikai munkát kínál a dolgozni kívánó nyugdíjasoknak, s minél kisebb településről van szó, annál kevésbé van lehetőség a munkák között választásra a nyugdíjasok számára is.

A vezető-irányítók, illetve a beosztott diplomások döntő többsége lényegében ugyanolyan vagy hasonló munkát végez, mint aktív korában. A középfokú végzettségű szellemi és fizikai dolgozók esetében ez az arány némileg alatta marad a teljes minta átlagának, míg az érettségi nélküli fizikaiak esetében a legalacsonyabb. A diplomások (vezetők és beosztottak) közel egytizede végez csak a korábbtól eltérő fizikai munkát, a középfokú végzettségűeknek viszont mintegy harmada, s az érettségi nélküli fizikaiaknak több mint fele. Tehát az aktív korban végzett munkához képest a jellemző elmozdulási irány a „lefelé”. A korábbiakkal azonos vagy hasonló munka végzésének esélye pedig „egyenesen arányos” a nyugállományba vonulás előtti munkaerő-piaci pozíció hierarchiában elfoglalt helyével.

Az üzleti és a közszolgáltató cégektől, intézményektől nyugdíjba vonult munkavállalóknak jóval nagyobb esélyük van korábbi tevékenységük folytatására, mint – a mezőgazdaság kivételével – az anyagi ágakban (ipar, építőipar, kereskedelem, szállítás) dolgozóknak. Az sem elhanyagolható különbség, hogy míg az üzleti és a közszolgáltató szféra volt alkalmazottai, ha nem korábbi tevékenységüket folytatják sokkal magasabb arányban kerülnek szellemi beosztásokba,

mint az anyagi ágazatok volt aktív dolgozói. Különösen igaz ez a mezőgazdaságban foglalkoztatottakra (akiknek nagy része községekben lakik), ezek elsősorban többsége fizikai munkát végez nyugdíjasként (7. táblázat).

A kapott nyugellátás összege és a nyugdíjasként végzett tevékenység jellege között elég szoros kapcsolat mutatható ki, különösen magas intenzitású e kapcsolat a nyugdíjaskála két végén. A legmagasabb (havonta 80 000 Ft feletti) nyugdíjban részesülők közel kétharmada ugyanazt vagy hasonló munkát végez, mint korábban. Ezzel szemben a 30 000 Ft alatt havi nyugdíjban részesülők között ez az arány csak egyharmados. A magasabb nyugdíjban kifejeződő magasabb beosztásban dolgozók tehát jóval nagyobb eséllyel pályáznak a nyugállományba vonulás után korábbi munkakörük vagy legalábbis ahhoz nagyon hasonló jellegű munkahely megszerzésére, megtartására, mint az alacsonyabb jövedelmű, alacsonyabb kvalifikációjú beosztásokban dolgozók. S ezzel együtt nagyobb az esélyük relatíve magasabb jövedelem megszerzésére.

Azok körében, akik számára a nyugdíj melletti munka anyagi kényszernek a következménye (tehát azok, akik a nyugállományú munkavállalás indokaként valamilyen anyagi előny realizálásának kényszerét említették) a nyugdíjasként végzett tevékenységek megoszlása átlagosnak mondható. Ezzel szemben azok között akik, nem akartak a munka világtól elszakadni, vagy azt említették, hogy munkával könnyebben telik az idő, enyhül a magány az átlagosnál jóval magasabb arányban vannak azok, akik ugyanolyan vagy hasonló munkát végeznek, mint aktív korukban.

A nyugdíjba vonulást követően a válaszadók több mint fele végzett valamilyen nem pénzbeli bevételt eredményező munkatevékenységet: ház körüli, háztáji tevé-

7. táblázat
A kapott nyugellátás összege és a nyugdíj mellett végzett tevékenység jellege (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	össz.
ugyanaz vagy hasonló, mint amit aktívként végzett	3,4	10,9	9,7	11,6	10,3	7,5	53,4
alapvetően eltérő szellemi tevékenység	0,9	1,6	5,6	2,8	3,1	3,1	17,2
alapvetően eltérő fizikai tevékenység	5,6	8,4	8,1	2,8	3,4	0,9	29,4
összesen	10,0	20,9	23,4	17,2	16,9	11,6	100,0

1. 30 000 Ft alatt, 2. 30 001-40 000 Ft, 3. 40 001-50 000 Ft, 4. 50 001-60 000 Ft, 5. 60 001-80 000 Ft, 6. 80 000 Ft felett

kenységet, rokonoknak vagy ismerősöknek végzett munkát, esetleg kölcsönösségi alapon. Ennek a fajta tevékenységnek a végzése valamivel gyakoribb a férfiak, mint a nők körében, valamint a rokantsági nyugdíjasok, mint az öregségi nyugdíjasok körében.

Ebben a tekintetben éles a különbség a nagyvárosi valamint a kisvárosi és községi népesség között. Leggyakoribb ez a tevékenység az érettségi nélküli fizikaiak (73%) és a mezőgazdaságból nyugdíjba mentek körében (92%). A nyugdíj mellett szerzett jövedelmek relatív nagysága és a nem pénzbeli bevételt eredményező munkavégzés gyakorisága között csak a skála két végén van számottevő különbség: azok között, akik éves nyugdíjuk felét sem keresik meg 65% az ilyen tevékenységet végzők aránya, míg azok között, akik éves nyugdíjuk kétszeresénél is többet visznek haza ez az arány 30%.

A nyugdíj melletti foglalkoztatásból szerzett jövedelmek

A nyugdíj mellett dolgozó válaszadók megszerzett jövedelméről, illetve azok forrásairól sokkal kevésbé szívesen nyilatkoztak, mint a korábban tárgyalt témákról. Amíg a kérdőív legtöbb kérdésére a válaszmegtagadás aránya jóval 10% alatt maradt, addig ezen „kényes” kérdések esetében ugyanez az arány

23%-osnak bizonyult. Jelen megkérdezés során érdekes fejleményként volt regisztrálható, hogy az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedett a válaszmegtagadás aránya is, a 75 év felettiek esetében a mintát alkotó egyének kétharmada tagadta meg a választ.

A jövedelem, illetve annak egy részének eltitkolása Magyarországon meglehetősen elterjedt magatartás. Elfogadjuk az interjúalanyok közléseit, de szem előtt tartjuk, hogy a kapott válaszokból vélhetően számottevően alábecsüljük a nyugdíjasok foglalkoztatásának jövedelmi vonatkozásait. (A hólabda interjúzás sajátoságaiból adódóan a kérdezőbiztosokat személyes ismeretség kötötte az interjúalanyokhoz. A kérdezőbiztosok gyakran említettek jelentős jövedelem eltagadást, ami megalapozza feltételezésünket: a tudomásunkra hozott mérések egyfajta minimumnak tekinthetők.)

A nyugdíj mellett dolgozók döntő többsége csak egy pótlólagos jövedelemforrással rendelkezik: az erre a kérdésre válaszadók 86%-a jelezte, hogy nyugdíja mellett mindössze egy forrásból származik jövedelme, 10%-uk két forrást említett, 4%-uk pedig arról számolt be, hogy három vagy több jövedelemforrással rendelkezik nyugellátása mellett. Ebben a tekintetben nincs érdemi különbség a nemek, az életkor vagy a szerzett nyugdíj fajtája alapján képzett csoportok között.

A fővárosiak viszont „kilónak” a sorból: az itteni válaszadók 12%-a számolt be két és 9%-uk három vagy több jövedelemforrásról. Érdekes módon az átlagtól ugyancsak kissé eltér a beosztott diplomások helyzete: ezek 25%-a két, 5%-a pedig három vagy több forrásról tudósított. A vezető-irányítók helyzete e tekintetben átlagosnak bizonyult. Némi összefüggés mutatható ki a jövedelmek diverzifikáltsága és a nyugdíjasként végzett munka hossza között: a 10 évnél többet dolgozók között a két jövedelemforrás „bevállása” meghaladja a 23%-ot, a három vagy több forrás említése pedig a 7%-ot. A 10 évnél kevesebbet dolgozók között jóval kisebb a két, illetve három forrás említése.

A válaszadók 60%-a úgy nyilatkozott, hogy a megszerzett munkajövedelme alatta marad az éves nyugdíjának. További valamivel több mint egynegyedük szerint a pótlólagos jövedelem az éves nyugellátás körül van, illetve azt kevesebb mint 50%-kal haladja meg. A megkérdezett nyugdíjasok 7%-a szerint pótlólagos jövedelme több mint 50%-kal haladja meg nyugdíját és mindössze 4%-uk nyilatkozott úgy, hogy ez az összeg eléri, illetve meghaladja nyugdíjának kétszeresét.

A nők e tekintetben is kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a férfiak. Amellett, hogy nyugellátásuk átlagos összege alacsonyabb, mint a férfiaké, a nyugdíj mellett szerzett pótlólagos jövedelmeik ehhez az alacsonyabb szinthez viszonyítva is relatíve kisebbek.

Az éves nyugdíj összegének több mint kétszeresét keresők szinte kizárólag Budapesten élnek. A fővárosban és a megyeszékhelyeken élő nyugdíjasok pótlólagos jövedelemszintje számottevően meghaladja a kisebb városokban

és különösen a községekben élők jövedelemszintjét.

A vezetők-irányítók és a beosztott diplomások kb. fele legalább éves nyugdíját vagy annál nagyobb összeget keres, s ezen belül a vezetők-irányítók 12%-a a nyugdíj összegének több mint kétszeresét viszi haza. A középfokú végzettségű szellemiek valamint a fizikai dolgozók kétharmada a nyugdíjánál kevesebbet visz haza.

A nyugdíj melletti jövedelem alapján képzett csoportok közül a legmagasabbba tartozó személyek háromnegyede azok közül kerül ki, akik a nyugdíjba vonulás előtti tevékenységet vagy ahhoz hasonlót végeznek. A fennmaradó egynegyed részen egyenlő arányban osztoznak az aktívként végzett tevékenységtől alapvetően eltérő szellemi és fizikai dolgozók. Ugyanez a három arány azok között, akik keresete éves nyugdíját 50%-kal meghaladja 86, illetve 8-8%. Az ebből adódó következtetés az, hogy a nyugdíj mellett dolgozók közül igazán annak van esélye relatíve magas jövedelemhez jutni, aki ugyanazt vagy hasonló tevékenységet végezhet, mint amivel aktívként is foglalkozott.

A nyugállományba vonulás előtti utolsó munkahely ágazati hovatartozása és a nyugdíj melletti jövedelem relatív nagysága is összefügg egymással. Ebben a tekintetben a mezőgazdaságból, az iparból és az építőiparból nyugdíjba mentek vannak kedvezőtlenebb, míg a köz-, illetve méginkább az üzleti szolgáltatások területén aktívként dolgozók a leginkább kedvező helyzetben.

Azok, akik a nyugellátás mellett csak egy jövedelemforrással rendelkeznek pótlólagos jövedelme határozottan kevesebb, mint a nyugdíjuk. Ezek mindössze 10%-a számolt be arról, hogy pótlólagos jövedelmük nyugdíjuk 150%-át is

meghaladja. A két vagy több jövedelemforrással rendelkezők között ugyanez a két arány rendre 40 és 24%. Tehát egy forrásból csak keveseknek sikerül relatíve magas jövedelemhez jutni, másfelől az is igaz, hogy akik „több lábbon állnak”, azok 60%-a legalább a nyugdíjának megfelelő összeget szerez.

A nyugdíj melletti jövedelem relatíve növekvő nagysága szerint képzett csoportok esetében az átlagos nyugdíj is növekvő tendenciát mutat. Vagy másképpen: a magasabb nyugdíjra jogosult dolgozók átlagos pótlólagos jövedelme is magasabb.

A skála másik végén csaknem fordított a helyzet. Azok között, akik éves nyugdíjuk felénél kevesebbet keresnek, a 60 000 Ft feletti nyugellátást élvező személyek aránya mindössze 18%. De természetesen az is igaz, hogy a magasabb nyugdíj kisebb hányada is nagyobb, mint egy jóval alacsonyabb nyugdíj ugyanazon hányada.

A fentiek alapján megfogalmazható fő következtetés az, hogy a nyugdíj mellett dolgozók sokaságán belül a pótlólagos jövedelmek egyenlőtlenségi iránya azonos a nyugdíjak szóródásának jellegével. A nyugdíj melletti foglalkoztatásból származó jövedelmek a nyugdíjak közötti különbségeket egyáltalán nem nivellálják, hanem ellenkezőleg: tovább növelik a differenciákat. *A nyugdíjasok között meglévő jövedelmi „szakadékokat” a nyugdíjasok foglalkoztatása tovább mélyíti.*

Ez a megállapítás egyaránt igaz a nemek, a lakóhelyül szolgáló települések jellege, a nyugdíjba vonulás előtti beosztás, illetve a kapott nyugellátás összege szerinti csoportokra. Mindez természetesen egyáltalán nem meglepő, hiszen – amint azt a korábbiakban már láttuk – ezek a tényezők egymással is összefüggnek.